КУРСАНТЛАРНИ КАСБГА МОСЛАШТИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК ЖИҲАТЛАРИ.

Ёқубов Фирдавс Ғулом ўғли,
Ички ишлар вазирлиги академияси
232-гурух курсанти,

Ушбу мақолада. *курсантларнинг касбга мослаштириш жараёнининг ижтимоий-психологик жиҳатлари ёритилган. Курсант шахсининг касбий фаолиятга мослашиши унинг ижтимоий муҳитга кириши, жамоа ичидаги муносабатлар тизими, шахсий мотивацияси ва руҳий барқарорлиги билан узвий боғлиқ экани таъкидланган.*

Таянч сўзлар *Курсант, касбий мослашув, ижтимоий муҳит, психологик қўллаб-қувватлаш, шахс ривожланиши, мотивация, мулоқот, жамоа муносабатлари, маънавий қадриятлар, касбий тайёргарлик..*

Миллий мустақиллик халқимиз манфаатлари йўлида мамлакат ҳаётининг барча жабҳаларида кенг кўламли туб ислоҳотларни амалга ошириш, давр талабларига монанд равишда модернизация ва инновация жараёнларини собитқадамлик билан рўёбга чиқариш имкониятини бермоқда. Ушбу ўз умумий мақсадига кўра миллий истиқлол асосларини мустаҳкамлашга қаратилган ислоҳотларнинг истиқболга йўналтирилгани жиҳатидан энг муҳим йўналиши, шубҳасиз, ёш авлод таълим-тарбияси тизимини такомиллаштиришга, мустақиллик даврида қўлга киритилган улкан ютуқларни сақлаш ва кўпайтиришга қодир шахсларни вояга етказишга қаратилган чора-тадбирларни янада қўллаб қувватлаш билан боғлиқ. Айниқса, ҳуқуқ-тартибот тизимида хизмат қилувчи курсантларнинг касбий мослашуви ва уларнинг ижтимоий-психологик ҳолати нафақат шахсий самарадорлик, балки бутун тизим

фаолиятининг барқарорлиги учун муҳим мезон ҳисобланади. Курсант шахси жамият хавфсизлиги, қонун устуворлиги ва фуқароларнинг тинч ҳаётини таъминлашда асосий ролни бажаради. Шу боис, курсантларни касбга мослаштириш муаммоси психология фанида алоҳида илмий-амалий аҳамиятга эга йўналиш сифатида ўрганилмоқда.

Касбга мослашиш - бу шахснинг янги ижтимоий муҳитга, касбий талаб ва масъулиятга, ташкилотдаги муносабат тизимига мос равишда ўз фаолиятини йўналтира олиши жараёнидир. Бу жараён инсоннинг ички эҳтиёжлари, қадриятлари, ишонч ва дунёқараши билан боғлиқ бўлиб, унинг касбий барқарорлигини белгилайди. Курсант учун бу жараён айниқса муҳим, чунки у фақат таълим олиш билан чекланмай, келгусида ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимида хизмат қилишга тайёрланади.

Психологик жиҳатдан мослашиш инсоннинг руҳий барқарорлиги, эмоционал ҳолати, ўз-ўзини баҳолаш даражаси ва ижтимоий муносабатлардаги қобилияти билан чамбарчас боғлиқдир. Агар курсант ўқиш муҳитида ўзини психологик жиҳатдан эркин, хавфсиз ва қўллаб-қувватланган ҳис этса, унинг касбий мослашуви тез ва самарали кечади.

Курсантларнинг мослашиш жараёнида қатор ижтимоий омиллар ҳам катта аҳамиятга эга. Улар жумласига таълим муассасасидаги психологик муҳит, гуруҳ ичидаги муносабатлар, ўқитувчи ва раҳбарлар позицияси, ички интизом тизими, ҳамда шахсий ҳаёт билан боғлиқ омиллар киради. Бу омиллар бир-бири билан ўзаро таъсирда бўлиб, курсантнинг касбий ривожланишини ёрдам бериши ёки аксинча, унга тўсиқ бўлиши мумкин.

Ижтимоий-психологик нуқтаи назардан мослашиш нафақат шахснинг руҳий

тайёргарлиги, балки унинг жамоадаги роли, коммуникатив кўникмалари, мулоқот маданияти, муаммоларни ҳал этиш қобилияти билан ҳам белгиланади. Масалан, жамоа аъзолари билан самарали мулоқот қурган, тинглаш ва фикр билдириш маданиятига эга курсант тезроқ мослашади.

Психологияда мослашиш жараёни қуйидаги босқичларда намоён бўлади:

1. **Танишув босқичи** — курсант янги муҳитга кириб келади, қоидалар, талаблар ва интизом тизимини ўрганади.
2. **Ижтимоий ўрганиш босқичи** — жамоа аъзолари билан муносабат ўрнатиш, ўқитувчиларнинг талабларини англаш ва ўз ўрнини топиш жараёни кечади.
3. **Фаол мослашиш босқичи** — шахс ўз фаолиятини тизим талабларига мослаштириб, барқарор иш услубига эга бўлади.
4. **Ички идентификация босқичи** — курсант ўзини тўлиқ касб ва жамоа аъзоси сифатида ҳис эта бошлайди.

Ҳар бир босқичда психологик қийинчиликлар юзага келиши мумкин. Масалан, танишув босқичида - қўрқув ва ишончсизлик, ижтимоий ўрганиш босқичида - жамоага кириш муаммоси, фаол мослашиш даврида - масъулият юкини ҳис қилиш ва чарчоқ ҳолатлари кузатилади. Шу сабабли, курсантларнинг психологик тайёргарлиги ва уларни қўллаб-қувватлаш тизими муҳим аҳамиятга эга.

Курсантларни касбга мослаштиришда психологик хизмат фаолияти муҳим рол ўйнайди. Психолог курсантларнинг эмоционал ҳолатини кузатиш, стресс даражасини аниқлаш, уларга маслаҳат ва ёрдам кўрсатиш орқали мослашиш жараёнини енгиллаштиради. Шунингдек, гуруҳ ичидаги муносабатлар,

етакчилик, рақобат ва ҳамкорлик ҳолатларини таҳлил қилиш ҳам самарали таъсир кўрсатади.

Ижтимоий мослашишнинг асосий вазифаси - шахснинг янги шароитда барқарор ижтимоий позицияни топиши, гуруҳ меъёрларини қабул қилиши ва ўз шахсий мақсадларини касбий вазифалар билан уйғунлаштиришидир.

Курсант шахсининг касбий мослашувида мотивация алоҳида аҳамият касб этади. Агар курсант касбни онгли танлаган, унинг моҳиятини англаган ва шахсий қадриятларини касбий вазифалар билан уйғунлаштира олган бўлса, у ҳолда мослашиш тез ва самарали кечади. Акс ҳолда, мажбурий ёки тасодифий танлов натижасида келган шахсларда ички зиддият, қониқмаслик, психологик чарчоқ ва ҳатто касбдан воз кечиш ҳолатлари кузатилади.

Шу нуқтаи назардан, касбий мотивацияни шакллантириш курсантларни тайёрлаш тизимининг асосий вазифаларидан бири ҳисобланади. Мотивация фақат моддий манфаат билан эмас, балки маънавий омиллар — ижтимоий фойдалилик ҳисси, Ватанга садоқат, фуқаролар хавфсизлигига ҳисса қўшиш туйғулари билан ҳам боғликдир. Бундай ички мотивация курсантнинг фаолиятида масъулият, интизом, ижодкорлик ва барқарорликни таъминлайди.

Ижтимоий-психологик жиҳатдан қаралганда, касбга мослашувнинг муҳим йўналишларидан бири — **ижтимоий идентификация** ҳисобланади. Бу шахснинг ўзини жамоа аъзоси сифатида қабул қилиши, умумий мақсад ва қадриятларни ўзлаштириши, касбий фаолиятга нисбатан “мен” концепциясини шакллантиришидир. Курсант ўзини ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органнинг бир қисми сифатида ҳис эта бошлаганда, у фаолиятига бошқача муносабатда бўлади, фидоийлик ва садоқат туйғулари ортиб боради.

Курсантларнинг касбий фаолиятга мослашуви жараёнида қатор психологик механизмлар ишга тушади. Улар жумласига:

- Интериоризация - **касбий қадрият ва қоидаларни шахс онгида ўзлаштириш жараёни;**
- Идентификация — **гуруҳ етакчилари ёки ўқитувчилар намунасини қабул қилиш орқали шахсий хулқни шакллантириш;**
- Рефлексия — **шахснинг ўз хулқи, фаолияти ва муносабатларини таҳлил қилиш қобилияти;**
- Эмпатия — бошқалар ҳиссиётини англаш ва тўғри муносабат билдириш қобилияти.

Бу механизмлар касбга мослашиш жараёнида шахснинг ички ва ташқи тажрибасини уйғунлаштиришда катта рол ўйнайди.

Курсантларнинг ижтимоий муҳитга мослашишида гуруҳ психологияси муҳим аҳамиятга эга. Гуруҳ ичидаги муносабатлар, етакчилик тизими, ўзаро ишонч даражаси ва ҳамкорлик муҳити курсантнинг эмоционал ҳолати ва фаолияти самарадорлигига бевосита таъсир кўрсатади. Агар гуруҳда адолат, ҳамжиҳатлик ва ўзаро қўллаб-қувватлаш муҳити мавжуд бўлса, у ҳолда ҳар бир курсант ўзини жамоа аъзоси сифатида муҳим деб ҳис этади.

Баъзан гуруҳда ички рақобат, айрим ҳолларда зиддиятли муносабатлар, танқидий муносабат ёки манфаатлар тўқнашуви кузатилиши мумкин. Бундай ҳолларда психологик мувозанатни сақлаш учун тренинглар, гуруҳли маслаҳатлар ва кўмак дастурлари муҳим аҳамият касб этади.

Мослашиш жараёнининг яна бир муҳим жиҳати - стресс ҳолатлари билан курашиш қобилиятидир. Курсант фаолиятининг ўзида жисмоний ва эмоционал

босим мавжуд бўлади. У интизом, қаттиқ талаб, вақт режими, масъулият ва назорат каби омиллар таъсирида фаолият юритади. Шу сабабли, стресс билан ишлаш кўникмаларини ривожлантириш мослашиш жараёнининг муҳим психопрофилактик йўналиши ҳисобланади.

Психологик тадқиқотлар шуни кўрсатадики, курсантлардаги стресс ҳолатлари асосан қуйидаги сабабларга боғлиқ бўлади:

- Янги муҳитга мослаша олмаслик;
- Оилавий ва шахсий муносабатларда қийинчиликлар;
- Мотивациянинг паст даражаси;
- Меҳнат ва таълим жараёнидаги юкламаларнинг ортиқча бўлиши;
- Ўз-ўзини баҳолашнинг пастлиги ёки ортиқча юқорилиги.

Бу ҳолатларни бартараф этиш учун психологик тайёргарлик, эмоционал барқарорликни ошириш, стрессга чидамлиликни ривожлантиришга қаратилган махсус тренинглар, спорт машғулотлари, дам олиш тизими ва мотивацион суҳбатлар самарали ҳисобланади.

Шунингдек, курсантларнинг касбий мослашувида раҳбарларнинг психологик маданияти ҳам катта аҳамиятга эга. Агар раҳбар курсант билан мулоқотда тинглаш, тушуниш, рағбатлантириш ва конструктив танқид қилиш қобилиятига эга бўлса, у ҳолда курсант ўз фаолиятига ижобий муносабатда бўлади. Бундай муҳитда ишлаш шахсда ишонч, масъулият ва жавобгарлик ҳисларини кучайтиради.

Курсант шахсидаги ижтимоий-психологик мослашиш жараёни узоқ муддатли ва тизимли равишда кечади. Бу фақат таълим даврида эмас, балки хизмат фаолиятининг илк босқичларида ҳам давом этади. Мослашишнинг

самарадорлиги кўп жиҳатдан курсантнинг ички руҳий тайёргарлиги, жамоа қўллаб-қувватлови ва психологик хизматнинг ташкил этилишига боғлиқ.

Курсантларни касбга мослаштириш жараёнида таълим муҳитининг психологик барқарорлиги ва ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизими муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Таълим муассасасидаги руҳий муҳит, ўқитувчиларнинг муносабати, таълим жараёнидаги адолатли баҳолаш тизими, гуруҳ ичидаги ҳамжиҳатлик курсантнинг ички эмоционал ҳолатига кучли таъсир кўрсатади. Агар бу муҳит ижобий бўлса, курсантларда ишонч, интизом ва фаолиятдан қониқиш туйғулари шаклланади.

Ижтимоий қўллаб-қувватлаш тушунчаси кенг маънода шахснинг атрофдагилар томонидан ёрдам, маслаҳат, рағбат ва ишонч олиши орқали руҳий барқарорликка эришишини англатади. Курсантлар учун бу қўллаб-қувватлаш нафақат ўқитувчилар, балки жамоадошлар, ота-оналар ва раҳбарлар томонидан бўлиши зарур.

Психология фанидан маълумки, ижтимоий қўллаб-қувватлашнинг уч асосий кўриниши мавжуд:

1. Эмоционал қўллаб-қувватлаш - шахсни руҳан тинглаш, ҳис-туйғуларини англаш, ишонч уйғотиш.
2. Информацион қўллаб-қувватлаш - керакли маълумот, маслаҳат ва тавсиялар бериш.
3. Инструментал қўллаб-қувватлаш - амалий ёрдам, моддий ёки ташкилий кўмак кўрсатиш.

Курсантларнинг касбий мослашувида мазкур қўллаб-қувватлаш шаклларининг барчаси муҳим рол ўйнайди. Масалан, тажрибали ўқитувчи ёки

раҳбар томонидан берилган маслаҳат курсантнинг ишончини оширади, муаммоларни енгишда йўл-йўриқ кўрсатади.

Шу билан бирга, курсантларнинг шахсий индивидуал хусусиятлари ҳам мослашув жараёнида ҳал қилувчи омиллардан ҳисобланади. Ҳар бир шахснинг темпераменти, характери, иродавий сифатлари, коммуникатив қобилиятлари турлича бўлади. Масалан, сангвиник темпераментли курсант жамоага тез мослашади, мулоқотда фаол бўлади, лекин баъзан интизомда сусайиш кузатилиши мумкин. Флегматиклар эса аста-секин мослашади, лекин ишончли ва барқарор бўлади. Шунинг учун психологик тайёргарлик жараёнида индивидуал ёндашувни таъминлаш муҳимдир.

Курсант шахсидаги психологик барқарорлик - бу унинг ички эҳсосий ҳолатини бошқара олиш, мураккаб шароитларда тўғри қарор қабул қилиш ва стресс ҳолатларига чидамли бўлиш қобилиятидир. Психологик барқарорликни ривожлантириш учун психокоррекцион машғулотлар, автотренинг, медитация элементларидан фойдаланиш, жисмоний фаолият ва мотивацион суҳбатлар фойдали бўлади.

Курсантларнинг касбий фаолиятга мослашишини таъминлашда ўқув жараёнининг мазмуни ҳам катта аҳамиятга эга. Таълим жараёни фақат назарий билим бериш билан чекланмасдан, амалий машғулотлар, ролли ўйинлар, кейс таҳлиллари, хизмат симуляциялари каби усуллар орқали реал вазиятларга яқинлаштирилиши лозим. Бу курсантларда муаммоларни ҳал этиш қобилияти, жавобгарлик ҳисси ва тезкор фикрлаш кўникмасини ривожлантиради.

Психологик нуқтаи назардан, амалий машғулотлар курсантнинг ҳиссий ва когнитив фаоллигини оширади, касбий воқеликни идрок этишни

енгиллаштиради. Масалан, реал хизмат вазиятларига оид тренинглар, этик дилеммаларни муҳокама қилиш, мураккаб қарор қабул қилиш симуляциялари шахсда ишонч ва касбий фикрлашни мустаҳкамлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдулазизова Г.М. *Ижтимоий психология асослари.* – Тошкент: Университет, 2020.
2. Хайдаров Б. *Касбий мослашув ва шахс ривожланиши.* – Тошкент: Фан, 2019.
3. Каримов И.А. *Юксак маънавият – енгилмас куч.* – Тошкент: Маънавият, 2008.
4. Мирзиёев Ш.М. *Ёшлар – келажагимиз пойдевори.* – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.
5. Турсунов Р. *Курсантлар шахсини шакллантиришда психологик ёндашувлар.* – Тошкент, 2022.
6. Robbins S.P. *Organizational Behavior*. – Pearson Education, 2020.
7. Хамидова М. *Психологик мослашув ва ижтимоий интеграция назариялари.* – Тошкент, 2021.
8. Аҳмедов Ж. *Ички ишлар тизимида кадрлар тайёрлашнинг психологик асослари.* – Тошкент, 2020.